

захисту дітей у Східній Європі» [Електронний ресурс] / Український фонд «Благополуччя дітей». – Режим доступу: <http://www.ccf.org.ua/irc/statistic/view/764/6>.

9. Фурманов И. Эндогенные и экзогенные факторы эстафеты агрессии и насилия в семье // Психологический журнал. – 2008. – № 2 (18). – С. 9-14.

Креницкая И. П. Осуществление превентивных мер к семейному насилию над детьми: когнитивный подход.

Статья посвящена рассмотрению насилия над детьми в семье как социального феномена. Автор делает попытку социологического осмысления этого явления. Особое внимание уделяется необходимости трансформации существующей системы преодоления семейного насилия в Украине, учитывая когнитивное содержание и интерпретацию явления.

Ключевые слова: насилие над детьми в семье, превенция, трансформация, традиционная система предотвращения, моральное и правовое образование.

Krynytska I. P. Implementation of preventive actions to family violence against children: cognitive approach.

In this article family violence conceptualized as a social phenomenon. The author gives a sociological analyze of this phenomenon. The special attention is paid to the possible ways of transformation the present system of domestic violence prevention in Ukraine by taking into consideration the cognitive content and interpretation of the phenomenon.

Keywords: family violence above children, prevention, transformation, traditional system of prevention, moral and legal education.

Світлов О. Р.

ПЕРСПЕКТИВИ КОНСОЛІДАЦІЇ ТЕОРЕТИЧНОЇ БАЗИ ДОСЛІДЖЕННЯ МІГРАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ У КОНТЕКСТІ ТЕОРІЇ СОЦІАЛЬНОЇ МОБІЛЬНОСТІ

У статті аргументована необхідність поєднання різних соціологічних теорій міграції; розглянуто можливі підходи до їх консолідації. Запропоновано застосування теорії соціальної мобільності як основи для формування єдиної теоретичної бази дослідження міграції та інших видів соціальних переміщень.

Ключові слова: міграція, соціальний простір, соціальна мобільність.

Теоретичний аналіз просторового переміщення мільйонів людей та формування поняття «міграція» не втрачає своєї актуальності, не зважаючи на те, що дослідження цього складного соціального явища

тривають вже більше ста років. Наразі існує значна кількість теорій міграції, кожна з яких пропонує своє розуміння причин, характеру та наслідків процесу просторового переміщення людей.

Саме у відсутності комплексного розуміння сутнісних ознак міграції вбачаємо причину такого розмаїття. Очевидно, що без соціологічного аналізу соціальної природи міграції та її детермінувальних факторів неможливо адекватно вивчати, оцінювати та регулювати міграційні процеси. Тому наукова проблема виявлення причин і подолання розпорошеності теоретичної бази дослідження міграційних процесів у різних парадигмах та теоріях залишається актуальною.

Мета статті – обґрунтування теоретичного фундаменту, який би допоміг досягти якщо не спільного, то хоча б конвенційного соціологічного розуміння соціальної природи міграції; зіставити її теорії, що відбивають специфіку цієї природи.

Основою аналізу теоретичних підходів до розуміння соціальної природи міграції стали роботи провідних українських та зарубіжних дослідників: С. Макеєва, О. Малиновської, І. Прибиткової, О. Хомри, М. Шульги, Л. Рибаківського, Т. Юдіної, Е. Валерстайна, Д. Масає, Т. Файста та інших.

Кількість теорій та підходів до вивчення міграції дійсно вражає. Свого часу Дуглас Массей та його співавтори у ґрунтовному дослідженні наукової літератури з питань міжнародної міграції виділили сім основних теоретичних моделей пояснення цих явищ, таких як неокласична макроекономіка, неокласична мікроекономіка, нова економіка міграції, теорія сегментованого ринку праці, теорія світових систем, теорія соціального капіталу та сукупних причинно-наслідкових моделей [1]. Російський вчений В. Іонцев розробив класифікацію основних наукових підходів до вивчення міграції населення, виділивши сімнадцять наукових підходів, які, в свою чергу, об'єднують сорок п'ять різних напрямків, теорій і концепцій [2]. У результаті, як зазначає англійський дослідник Джон Солт, коли ми використовуємо термін «міграція», «не відразу зрозуміло, що мається на увазі. Хоча традиційно міжнародна міграція означала переміщення з однієї країни до іншої з метою постійного проживання або тривалого перебування, нині під нею розуміють ширше поняття, яке включає різноманітні типи та форми переміщення населення, кожен з яких до того ж здатен перетворюватися на інший». Тому, «значення, яке ми вкладаємо у термін «міграція», залежить від випадкового вибору і має специфічний для певного періоду часу зміст» [3, 87].

Кожна з теорій міграції спирається на певну загальну соціологічну теорію, кожен підхід формується в межах певної парадигми, що цілком зрозуміло, маючи на увазі мультипарадигмальність соціологічної науки і значної кількості класичних та сучасних соціологічних теорій, які становлять її теоретичну основу. Це розмаїття, з одного боку, уможливило розгляд міграційних переміщень людей з різних точок зору, але з іншого боку, робить дуже складним завданням формування певної комплексної, хоча б і компромісної основи аналізу. Пошук теоретико-методологічних компромісів ускладнюється тут ще й тією обставиною, що кожна теорія формує свій власний тезаурус, а адекватно і коректно його використовувати в межах іншої теорії досить складно.

Прикладом ґрунтовного аналізу та консолідації теорій зовнішньої міграції є синтетична теорія Дугласа Массея, що базується на результатах вищезгаданої колективної роботи [4]. Тут міграція розглядається як наслідок структурної трансформації, пов'язаної з розвитком ринкових відносин в окремих країнах та більш широких процесів соціальних, політичних, економічних, які не обмежуються державними кордонами, а спрямування міграційних потоків пов'язується з наявністю соціальних зв'язків в точках прибуття. За цією теорією соціальні зв'язки можуть бути наслідком будь-яких інституціональних заходів, які сприяють виникненню стійких, регулярних контактів між людьми, наприклад, взаємодія в військовій сфері, програми обміну студентами, дипломатичні місії, туризм, торгівля та діяльність транснаціональних корпорацій.

Неминучість злиття теорій, які прагнуть пояснити міжнародну міграцію на мікрорівні (рівень окремої особи чи домогосподарства), та теорій, які фокусують увагу на макрорівні, аргументуючи, що міграційні процеси є результатом розвитку міжнародних економічних відносин, в центрі яких знаходиться окрема держава чи група країн, котрі визначають природу міграційного руху, розуміється багатьма вченими. На приклад, на переконання Пітера Стокера, «жоден індивід не може приймати рішення у відриві від структури, в якій він перебуває. Так само як жодна структура не може існувати незалежно від індивіда, який сам допомагає створювати і змінювати свій політичний та економічний простір» [5, 26].

На такій позиції базується і спроба консолідації теоретичної бази дослідження міграційних процесів зроблена Томасом Файстом, який пропонує перекривати лакуни теорії глобальних систем та теорій, що розглядають міграцію на рівні індивідуальних рішень, спираючись на теорію соціального капіталу [6].

Але існує принаймні дві причини подальшого пошуку базової теорії для консолідації теоретичної бази дослідження міграції. По-перше, більшість теорій розглядають причини та наслідки міграційних процесів не зосереджуючись на питанні що таке міграція і яка її соціальна природа. А звідси залишається дискусійним і питання – кого вважати мігрантами.

По-друге, на сьогодні існують дві різні традиції дослідження міграційних процесів. З одного боку, проводяться дослідження міждержавних переміщень, для яких формується власна теоретична та емпірична база. З іншого боку, існує окрема теоретична та емпірична традиція дослідження міграційних процесів в межах конкретної держави, яка здебільшого пов'язана з дослідженням процесів урбанізації.

Що стосується сучасного розуміння того, що таке міграція, то, нині, більшість дослідників вважає основною сутнісною рисою міграції переміщення у географічному просторі [7]. Водночас, позитивною тенденцією у розвитку теоретичного осмислення міграції можна вважати те, що все більше дослідників, усвідомлюючи складність, багатозначність міграційних процесів, їхніх наслідків для сучасного світу, відзначають зростаючу роль індивідів у формуванні й розвитку нових суспільних структур і процесів, тим самим підкреслюючи її соціальну сутність [8]. У результаті збільшується кількість як українських, так і зарубіжних дослідників, які визначають міграцію як соціогеографічне переміщення.

Вважаємо, що з цієї точки зору варто звернути увагу на теорію соціальної мобільності.

Кожна теорія має свій евристичний потенціал. У цьому випадку нас цікавлять не стільки дослідження, що проводяться або проводились у межах теорій соціальних переміщень, скільки накопичений цими теоріями потенціал відображення соціальних процесів у певних категоріях та поняттях.

До таких понять, в першу чергу, належить саме поняття «соціальна мобільність».

Традиція вивчення соціальної мобільності бере свій початок із робіт П. Сорокіна, який, власне, запровадив цей термін і поняття. Але, по суті, дослідник не тільки запровадив термін і поняття, він заклав теоретичну базу розуміння цього явища і сформулював важливі положення, що характеризують соціальну мобільність як соціальний процес.

Як зазначає С. Makeєв у соціологічній літературі, «термін «соціальна мобільність» не запозичений з повсякденної мови – він там

був відсутній. Тому не було необхідності дистанціювати його від побутових значень, наповнювати виключно науковим змістом. У соціології така ситуація зустрічається нечасто і є показником новаторського підходу до вивчення реальності» [9, 9].

Соціальну мобільність П. Сорокін трактує як надзвичайно широке поняття і визначає її «як будь-який перехід індивіда, чи соціального об'єкта, чи цінності, створеної або модифікованої завдяки діяльності, з однієї соціальної позиції до іншої» [10, 9]. Проте як у його теорії, так і в сучасних дослідженнях соціальної мобільності аналізується виключно мобільність індивідів.

До найважливіших категорій, на яких базується аналіз процесів соціальної мобільності, належать: поняття соціального простору та його координатних осей, соціального статусу та його складових і ряд інших понять і категорій, якими описуються різноманітні характеристики соціального простору та переміщень у ньому.

Соціальний простір – це найважливіша в цьому контексті категорія, без якої безглуздо говорити про будь-які соціальні переміщення. Згідно з вченням Пітеріма Сорокіна соціальний простір можна розуміти як систему координат, де векторами будуть основні типи суспільних нерівностей: економічна, політична, професійна [10]. Економічний вектор відбиває відмінності у розподілі матеріальних благ. Бідність і багатство – це полюси, між якими розташовуються індивідуальні позиції людей чи господарств.

Так само «політичний» вектор відбиває розподіл населення на правлячу еліту та підпорядковану їй більшість. Цікаво, що за економічним вектором нормою вважається ромбовидна дисперсія, за якої більшість населення знаходиться приблизно посередині між полюсами а екстремальні значення показника рідкісні. В той самий час для показників політичного вектору характерна пірамідальна дисперсія, що відбиває зосередження влади в руках меншості, часто спорідненої класовою приналежністю.

Останній «професійний» вектор має відбивати відмінності у престижі професійної зайнятості індивіда. Згідно з уявленнями П. Сорокіна, професії стоять в ієрархії тим вище, чим важливіші функції в організації життя суспільства та контролю за підтриманням порядку їм притаманні.

Звичайно, можливі переміщення, які відбуваються лише в одному з просторів, саме ним зазвичай і приділяється більша увага. Але соціальний простір має своє вираження і в геометричному просторі. «Прорив» соціального у геометричне можна спостерігати у розподілі

освоєної людством території земної кулі на держави та навіть у розподілі районів міста на більш та менш престижні.

Також варто відзначити, що геометричний простір Сорокіна не є ідентичним простору географічному, якщо мова йде про людей, а не про предмети. Оскільки географічний простір це не просто розміщення певних координат – його об'єкти мають власні характеристики, які не залежать від розташування, натомість містять ціннісні характеристики як в ресурсному, так і в символічному аспектах. Не вдаючись до крайностей географічного детермінізму, все ж варто не забувати, що особливості і ресурси території впливають на особливості соціального простору. Також при аналізі географічних та соціальних переміщень не варто забувати і про те, що вплив цих просторів взаємний. Тому здається очевидним, що переміщення в одному з цих просторів може спричинити і переміщення стосовно об'єктів і позицій іншого.

На жаль, історично склалося так, що в теоріях соціальної мобільності здебільшого досліджуються соціальні переміщення в одній географічно локалізованій частині соціального простору, наприклад, міжгенераційні та професійні переміщення, або соціальні переміщення пов'язані з трансформаційними процесами в межах одного суспільства. Тому проблематика співвіднесення географічного та соціального просторів рідко потрапляє в поле зору соціологічних досліджень представників цих соціологічних теорій.

Але необхідно відзначити хоч і не численні, але продуктивні приклади розвитку теоретичного осмислення міграції саме на основі теорії соціальної мобільності. Одна з них, розроблена представниками української (радянської) школи, пов'язала в одному концепті соціальні, демографічні, економічні та географічні детермінанти соціальних переміщень.

З огляду на цю теорію, розроблену на матеріалах внутрішньої міграції в Україні [9], одним з беззаперечних засобів до соціальної мобільності, фактором, який впливає на шанси і способи її здійснення, є міграція. Часто вона детермінує шляхи здійснення соціального переміщення. Наприклад, отримати вищу освіту в селі майже неможливо. Проте вірне і інше твердження – часто саме бажання до мобільності і відмінності у можливостях до неї в різних соціально-географічних просторах є детермінуючим фактором щодо міграційних переміщень.

Окрім того, в дослідженнях цієї школи знайшла підтвердження теза про жорсткість системи як фактора мобільності. Багато індивідів опинялись не на тих робочих місцях, до яких прагнули, або до яких спрямовувала їх освіта. У результаті зіткнення своїх планів і

реальності існуючої соціальної та економічної системи деякі працівники зазнали регресивної або дискваліфікаційної мобільності.

До такого ж висновку прийшов і дослідник зовнішньої міграції, який розглядає міграцію як інструмент соціального переміщення, Томас Файст. Саме жорсткість системи в протиставленні з потребою в мобільності він визначає як головну детермінанту міграційного процесу [6].

Синтезуючи згадані постулати та теорії глобалізації, наприклад, з теорією соціальних мереж, можна дійти цікавих висновків. Ця теорія пояснює динаміку міграційних переміщень утворенням мереж соціальних зв'язків між індивідами, а валідизація згаданими підходами може надати їй додаткову повноту картини. Якщо інтерполювати положення теорії Баумана, щодо плинності кібернетичного простору [11], на трансформації, які відбуваються при переміщеннях в просторі географічному, стає очевидним, що включення до цих мереж не є лише справою кровних чи дружніх відносин, а й фактором включення у нові форми соціальності. До того ж проявляється статусний момент, адже підвищуючи свій потенціал мобільності людина, підвищує свій статус. А не виходячи з системи після здійснення міграції, підтримує цей потенціал для забезпечення власної безпеки, на випадок регресії чи інших ризиків мінливого світу. А теоретичні підходи С. Макєєва і Т. Файста дають непогану основу для відповіді на питання про спрямованість потоків в межах мереж. Фактично два цих уточнення дають відповідь на головне проблемне питання мереженого підходу, в рамках якого важко було пояснити: а) чому люди їдуть туди, куди їдуть, а не в інше місце і б) як саме і чому утворюються самі мережі.

Твердження П. Сорокіна, що «соціальний простір є певним всесвітом, який складається з народонаселення землі» [10], адекватний сучасним глобалістичним теоріям. Водночас, в поняття народонаселення землі входить поняття «населення», яке пов'язане з конкретною територією. За словниковим визначенням «населення – сукупність людей, що проживають на території окремої країни, регіону, населеного пункту та в масштабі планети» [12]. Кожна така територія має свої межі, які найчастіше оформлюються як адміністративні границі. Як зазначає Ерхард Штьольтінг, «границі є вирішальним фактором у формуванні відповідних суспільств; вони мають те значення, котре вбачає в них суспільство, в рамках якого вони існують» [13]. Не зважаючи на те, що границі можуть визначатися штучно, вони перетворюються на самостійний соціально-історичний феномен. Якщо границі переміщуються чи зовсім зникають, як це часто відбувалося і відбувається в історії, зокрема

України, вони залишають по собі сліди, що мабуть ніколи, принаймні нескоро, зникнуть. Так у соціально-культурних традиціях західних областей України можна побачити наслідки не тільки кордону, перенесеного напередодні II Світової війни, але й сліди розпаду Австро-Угорської імперії. Можливо, саме ці наслідки визначають особливості традицій спрямування міграцій в цьому регіоні.

Хоча існує значна кількість прикладів переміщення, зникнення чи появи нових адміністративних кордонів різного рівня, але здебільшого вони досить стало, а на конкретний момент досить чітко відокремлюють одну соціально-територіальну спільноту від іншої. У свою чергу, кожна така спільнота є окремою соціальною системою, яка має свої особливості ресурсної бази та соціальної стратифікації і відповідно соціальної мобільності (що неодноразово зазначає і П. Сорокін). Саме тому більшість дослідників міграції погоджуються з тим, що перетин адміністративної границі є важливою ознакою міграційного переміщення.

Виходячи з вище викладеного, вважаємо що, соціальний простір поділяється на окремі системи зі специфічними параметрами, які найчастіше (але не завжди) мають за свої границі адміністративні кордони різного рівня, що локалізовані географічно. У свою чергу, за такого підходу, міграція має розглядатися як соціогеографічне переміщення, що відбувається між різними соціальними системами в обох просторах, географічному та соціальному одночасно і нерозривно, і яке призводить до змін в просторах цих систем або(та) в соціальних координатах індивіда чи групи, що переміщується.

Важливо зазначити, що ми не виділяємо соціальне переміщення як вид міграційного руху, а підкреслюємо соціогеографічну природу міграцій, на відміну від інших видів соціальної мобільності, що здійснюються в межах просторової системи з тими самими параметрами.

Легко побачити, що за такого підходу і внутрішня, і зовнішня міграції розуміються як явища однієї соціальної природи. В деяких ґрунтовних дослідженнях (як українських, так і зарубіжних) відзначався зв'язок між цими міграційними процесами [14; 15; 16], але для поглиблення розуміння різних аспектів і характеру такого взаємозв'язку необхідні комплексні дослідження локальних систем різного рівня.

Ця тематика, на нашу думку, може допомогти розв'язати багато наукових проблем як в теоріях міграції, так і в теоріях соціального переміщення.

Концепція соціально-географічного простору дає змогу поглянути на базові концепти основних моделей міграційних теорій як на параметри окремих локальних систем. Саме як параметри цього локального соціально-географічного простору можуть розглядатися і соціальні зв'язки в точках виходу і спрямування переміщення, і різномірні ресурси, що формують соціальний капітал, і економічні принади та недоліки, і зважені ризики, і кліматичні особливості, і специфічні риси ландшафту і т. і. Не суперечить такий підхід і концепції просторової самоорганізації людей [17], оскільки поле потреб також є параметром окремої локальної соціально-географічної системи. Виходячи з теорій, які звертаються до практик окремих індивідів або малих груп, важко пояснити факт утворення антропотоків, нам здається логічнішим пов'язати їх зі специфічними характеристиками простору.

Хоча мультидисциплінарність та мультипарадигмальність і дає соціології певні переваги при описанні багатofакторних процесів на зразок міграції, складність у співставленні отриманих даних на певному етапі починає ці переваги нівелювати. Можливо, наразі теоретикам варто зосередитись на виборі однієї соціологічної теорії як базису для аналізу і формування адекватного розуміння сутності міграційних процесів. Виходячи з викладеного, такою теорією може стати теорія соціального переміщення.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Massey D.* Worlds in Motion: Understanding International Migration at the End of the Millennium / Massey D., Arango J., Koucouci A., Pelligrino A. and Taylor E. – Oxford : Oxford University Press, 1998. – 362 p.
2. *Ионцев В. А.* Международная миграция населения: теория и история изучения. – М. : Диалог, МГУ, 1999. – 370 с.
3. *Salt J.* The Business of International Migration // International Migration into the 21st Century: Essays in Honour of Reginald Appleyard, 2001. – P. 86-108.
4. *Массей Д.* Синтетическая теория международной миграции // Мир в зеркале международной миграции: Научная серия: Международная миграция населения. Россия и современный мир / Гл. ред. В. А. Ионцев. – М. : МАКС-Пресс, 2002. – Вып. 10. – С. 132-148.
5. *Стокер П.* Работа иностранцев: обзор международной миграции рабочей силы. – М. : Изд. Центр «Академия», 1996. – 330 с.
6. *Faist T.* The Volume and Dynamics of International. Migration and Transnational Spaces. – N. Y. : Oxford University Press, 2000. – 304 p.

7. *Малиновська О. А.* Мігранти, міграція та Українська держава: аналіз управління зовнішніми міграціями. – К. : НАДУ, 2004. – 235с.
8. *Юдина Т. Н.* О социологическом анализе миграционных процессов // Социологические исследования. – 2002. – № 10. – С. 102-109.
9. *Макеев С. А.* Социальные перемещения в крупном городе. – АН УССР. Ин-т философии; Отв.ред. В. И. Тарасенко. – К. : Наук. Думка, 1989. – 152 с.
10. *Сорокин П. А.* Человек. Цивилизация. Общество / Общ. ред, сост. и предисл. А. Ю. Согомонов: Пер. с англ. – М. : Политиздат, 1992. – 543 с.
11. *Бауман З.* Индивидуализированное общество / Пер. с англ. под ред. В. Л. Иноземцева. – М. : Логос, 2002. – 390 с.
12. Соціологія: словник термінів і понять. – К. : Кондор, 2006. – 372 с.
13. *Штёльтинг Э.* Социальное значение границ// Социологические исследования. – 2001. - № 4. – С. 45-51.
14. *Skeldon R.* Interlinkages between Internal and International Migration and Development in the Asian Region / Population, Space and Place. – Vol. 12. – 2006. – № 1. – P. 15-30.
15. *Пирожков С.* Зовнішня міграція в Україні: причини, наслідки, стратегії / Пирожков С., Малиновська О., Марченко Н. – К. : Академпрес, 1997. – 128 с.
16. *Прибыткова И. М.* Трудовая миграция населения Украины в условиях трансформации экономических и общественных отношений // Трудовая миграция в СНГ: социальные и экономические эффекты. Отв. ред. Ж. А. Зайончковская. – М., 2003 – С. 25-68.
17. *Прибыткова И. М.* Пространственная самоорганизация населения: теоретико-методологические предпосылки исследования // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2009. – № 4. – С. 84-98.

***Светлов О. Р.* Перспективы консолидации теоретической базы исследования миграционных процессов в контексте теории социальной мобильности.**

В статье аргументируется необходимость взаимодополнения различных социологических теорий миграции, и рассматриваются возможные подходы к их консолидации. Предлагается применение теории социальной мобильности как основы для формирования единой теоретической базы исследования миграции и других видов социальных перемещений.

Ключевые слова: миграция, социальное пространство, социальная мобильность.

***Svitlov O. R.* Prospects for consolidating theoretical framework of migration studies in the context of the theory of social mobility.**

The necessity to combine the main sociological conceptions of migration, which is substantiated by the author, as well as possible approaches for their

consolidation are presented in the article. The application of social mobility theory as common theoretical bases for migration and other kinds of social movements are proposed.

Keywords: migration, social space, social mobility.

Дубінін В. В.

СОЦІОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ ДАВНЬОІНДІЙСЬКОЇ РЕЛІГІЙНОЇ ФІЛОСОФІЇ (ЗА ТВОРАМИ «БХАГАВАД-ГІТА», «ШРИМАД- БХАГАВАТАМ»)

У статті розкрито соціологічний аспект давньоіндійської релігійної філософії, авторське бачення джерел, механізмів і траєкторії суспільного розвитку, посилаючись на твори «Бхагавад-гіта» і «Шрімад-Бхагаватам». Звертається увага на гармонійне поєднання кастової структури давньоіндійського суспільства з різноманітними впливами на життєдіяльність людей трьох гун: добродійства, пристрасті і нітьми.

Ключові слова: давньоіндійська релігійна філософія, соціологічний аспект, тенденції, механізми і джерела суспільного розвитку, кастова структура суспільства, гуні добродійства, пристрасті і нітьми.

У наш час, коли раціоналістична моністична філософська думка зазнала фіаско, ми звертаємось у пошуках причин цього явища і заспокоєння до досвіду стародавніх філософських шкіл, у тому числі й давньоіндійської релігійної філософії. Мета нашого повідомлення полягає в обґрунтуванні гіпотези стосовно того, що причина краху раціоналізму пов'язана з нехтуванням діалектичного розуміння історії та абсолютизацією моністичної філософії та методології у всебічному осмисленні всесвітніх явищ та процесів, зокрема, суспільствознавчих.

Давньоіндійська релігійна філософія є сукупністю філософських поглядів, уявлень і вчень VI – IV століть до н. е. стосовно першооснов і рушійних сил розвитку всього суцього. Проблеми розвитку суспільства як системи зв'язків і відносин між людьми у процесі їхньої життєдіяльності становлять складову частину давньоіндійської релігійної філософії, зокрема її соціологічний аспект.

Людське суспільство подібне до будь-яких спільностей живих істот. У творі «Бхагавад-гіта» говориться, що людське суспільство створене таким, що відповідає субстанційним та атрибутивним якостям Шрі Крішни. Чи так це насправді? В індуїзмі немає тієї тези,